

MARKÓ ÁRPÁD HADTÖRTÉNE SZ VISSZAEMLEKEZÉSE RÁTZ JENŐ HONVÉDELMI MINISZTERRE

KINCSES KATALIN MÁRIA
történész, főszerkesztő
(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum)¹

Markó Árpád, a császári és királyi hadsereg – majd Nemzeti Hadsereg, végül a magyar királyi Honvédség – tisztje, hadtörténész, levéltáros, akadémikus saját, mintegy hat évtizedet átfogó katonai és tudományos pályafutásáról visszaemlékezés-sorozatban számolt be.² Ebben több helyen is meleg szavakkal emlékezik meg Rátz Jenő gyalogsági tábornokról, a Honvéd Vezérkar főnökéről, honvédelmi miniszteréről.³

Markó Rátz Jenővel egy társasági összejövetelen annak felesége, Naményi-Koncz Elza révén ismerkedett meg még Kassán 1906-ban, amikor a kassai állomáshelyű 34. gyalogezredhez került beosztásra.⁴ Megemlíti például, hogy Rátz Jenő – 1920. szeptember 1-jétől alezredesi beosztásban – volt az a személy, aki a Hadtörténelmi Levéltár „... első alapjait ... fektette le azzal, hogy a Vezérkar elrendelte, hogy a honvédcapatok harcéri iratait időszakonként Budapestre kell szállítani... Segítségére volt Berkó István,⁵

¹ E helyen köszönöm meg Markó Andrásnak, hogy az alábbiakban közölt forrás kéziratát rendelkezésemre bocsájtotta. Köszönet illeti Herodek Sándort is, aki a Rátz családot illető adatok pontosításában volt igen nagy segítségemre. Köszönöm továbbá Farkas Gyöngyi és Kemény Krisztián (HM Hadtörténelmi Levéltár, a továbbiakban: HL) adatközléseit.

² Markó Árpád (*1885. október 12. †1966. szeptember 17.) 1906. augusztus 18-tól hadnagy, a m. kir. 34. gyalogezred tisztje. 1911. november 1-jétől főhadnagy, 1921. június 21-től őrnagy és a Magyar Királyi Hadi Levéltár munkatársa. 1938. november 1-jétől ezredes, 1940. május 1-jétől nyugállományban. Memoárjai megjelentek: *Tudós és Katona. Markó Árpád visszaemlékezései I–II.* Sajtó alá rendezte KINCSES Katalin Mária és MÉSZÁROS Kálmán. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

³ A vonatkozó helyek: MARKÓ i. m. I. 113., 170., 182., 279. és MARKÓ i. m. II. 34., 78–79., 89., 101., 144–145., 270–271., 288., 303–304. – Rátz Jenő, vitéz nagylaki (*1882. szeptember 20., Nagybecskerek; †1952. január 21. Vác). A Honvéd Vezérkar főnöke 1936. szeptember 5. és 1938. május 24. (!) között, honvédelmi miniszter 1938. május 14. és november 15. között volt. Részletesen ld. SZAKÁLY Sándor: *Hadügyminiszterek, honvédelmi miniszterek 1919–1945.* In: Uő: *Honvédség és tisztikar 1919–1947. Válogatott írások 1984–2002.* Budapest, Ister, 2002. 140–143. Uő: *A magyar királyi Honvéd Vezérkar főnökei 1919. augusztus 12. – 1945. május 9.* In: uo. 195–196.

⁴ MARKÓ i. m. I. 267. MARKÓ i. m. II. 34. – Naményi Elza (Elsie) (*1887, Pazdics; †1970, Tihany) Markó szállásadónőjének unokahúga volt. Rátz Jenőhöz 1916-ban ment feleségül.

⁵ Berkó István, vitéz báti (1880–1958) ezredes, hadtörténész, Markó Árpád munkatársa a Hadtörténelmi Levéltárban a két világháború között.

akkor alezredes, s még néhány, az ügy jelentőségét megértő tiszttel megalakították a Vezérkar egyik osztályát, a Levéltári Osztályt.⁶

Rátz Jenő Markó Árpád katonai pályafutását, illetve karrierjét illetően is fontos személy, amihez a következő anekdota fűződik. Rátz 1936-ban Somkuthy József vezérkari főnöknek⁷ benyújtotta felterjesztését Markó ezredesi kinevezésére vonatkozóan, hivatkozással levelező tagságára a Magyar Tudományos Akadémián. A Markó által nem éppen széles látókörű személyként számon tartott Somkuthy, akit egyébként fiatal tiszt kora óta jól ismert, állítólag az alábbi párbeszédben hártotta el a felterjesztést, illetve Rátz Jenő az alábbi szavakkal reagált az elutasításra: „Somkuthy Rátz előterjesztésére ingerülten azt mondta: »Hagyjatok már békét nekem Markóval. Ha annyira kitűnő tudós, akkor tegyétek meg őt kultuszminiszternek vagy az Akadémia elnökének, de a Honvédségben ezredes nem lesz.« Mire Rátz a nála szokott higgadt, néha szarkasztikus modorával ezt válaszolta: »Rendben van, csak azt mondhatom, kedves Józsi, hogy száz év múlva senki sem fogja tudni, hogy a minisztert ma Somkuthy Józsefnek, a vezérkari csoport főnökét Rátz Jenőnek hívták. De ha valaki száz év múlva Rákóczi szabadságharcával fog foglalkozni, akkor tudni fogja, hogy ki volt Markó Árpád.«⁸

Markó Rátz Jenőről a széles látókörű,⁹ művelt, figyelmes ember portréját rajzolja meg visszaemlékezéseiben, akivel még az olyan árnyalt tudást kívánó kérdésekről is tudott beszélgetni, mint a magyar katonai szaknyelv.¹⁰ Olyan pályatárs, politikus, jóbarát alakját idézte föl, akivel a háború utolsó időszakában menekülésének, majd ausztriai menekülttábori életének keserveit is meg tudta osztani,¹¹ és akinek sorsát

⁶ Rátz Jenő a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályán volt a levéltári csoport vezetője, mely szervezet tekinthető a Hadtörténelmi Levéltár elődjének. MARKÓ i. m. I. 113. A Levéltár történetéről ld. HAUSNER GÁBOR: A Hadtörténelmi Levéltár Hadtörténész Osztályának története (1918–1954). *Ad Acta. A Hadtörténelmi Levéltár évkönyve 2000.* Budapest, 2001. 47–59. FARKAS Gyöngyi – JANKÓ Annamária – SZIJJ Jolán (szerk.): „Múlt nélkül nincs jövő”. *A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum története 1918–2003.* Budapest, 2003.

⁷ Somkuthy József (1883–1961) 1928. november 1-jétől altábornagy, 1935. február 1-jétől gyalogsági tábornok, 1928. július 16. és 1935. január 16. között Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke, ezt követően a Honvédelmi Minisztérium VI. csoportjának (Honvéd Vezérkar) főnöke, majd 1936. szeptember 2. és október 6. között a Gömbös-kormány honvédelmi minisztere. Részletesen: SZAKÁLY i. m. 137–138.

⁸ MARKÓ i. m. I. 172. (Az időpont, státusok pontosításával.)

⁹ Vö. MARKÓ i. m. II. 89–90., 101.

¹⁰ MARKÓ i. m. I. 182.

¹¹ MARKÓ i. m. II. 144–145. Ausztriai menekülésüket megelőzően Rátzék 1944 márciusában Sopronlővő településen húzták meg magukat, Markó és felesége, Sárkány Ilona (1892–1946) a közeli Beleden. Uo. 270–271. Markóék 1944 júliusában az altaussee-i menekülttáborban, Rátzék Markó közlése szerint a szomszédos Spital am Phyrnben éltek.

mitterweißenbachi menekülttábori tartózkodását követően, 1944 augusztus közepén tévesztette szem elől.¹²

Markó Árpád Rátz Jenőről egy önálló írást is készített, úgynevezett Kaleidoszkóp-sorozatában.¹³ Ezek között a rövid írásokat tartalmazó visszaemlékezések között – Markó szavaival: „...sokmindent leírtam színes, szép eseményekben és eredményekben gazdag hosszú életemből...” –, az *Érdekes Emberek* című alsorozatban egy hatoldalnyi gépelt forrás található, melyet az alábbiakban közreadok. Két nagyobb részből áll, az elsőben összefoglalja azokat a személyes emlékeket, melyeket Rátz Jenőről és családjáról őriz, a másodikban – melyből csak egy bekezdés maradt meg, és az is mondat közben szakad meg, s a folytatás elveszett – pedig három, Rátz Jenő emberségére, habitusára jellemző epizódot ír le.

Markó Rátz Jenőről szubjektív leírást készített. Tudományos érdeklődésre azért tarthat számot, mert benne többek között Rátz Jenőnek és családtagjainak, feleségének és gyermekeinek tragikus sorsáról tudhatunk meg érdekes és fontos momentumokat a második világháború végének időszakából és az azt követő évekből. Jelentőségét alátámasztja, hogy ugyan az 1960-as évek elején készült, de egy volt magyar királyi katonatiszt keresetlen szókimondásával, politikai meggyőződését nem titkolva, éles kritikai megjegyzésekkel és észrevételekkel, pontosságra, korrektségre törekvő szándékkal papírra vetett sorait tartalmazza. Markó Árpád ezt a feljegyzést is, mint a Kaleidoszkóp többi részét, eredetileg publikálási szándékkal írta, ám nem került sem sajtó alá, sem közgyűjteménybe. Ennek oka talán éppen a szókimondás, erős kritikai szemlélet volt, amely átsüt az íráson.

A forrást jegyzetekkel ellátva, a mai helyesírási elveknek megfelelő változtatásokkal, az apróbb stiláris hibák javításával, a régies szóalakok mai alakjukba történő átírásával adom közre. Ugyanakkor megtartottam a Markó Árpádra jellemző, ma már régiesnek tűnő szófordulatokat. A szöveget minden kétséget kizáróan nem Markó Árpád gépelte – különösen a német szavak esetében kellett a hibákat javítani, pedig ő kiválóan tudott németül. Javító kéz nyomát a kézirat nem viseli magán.

¹² MARKÓ i. m. II. 288. Rátz Jenő 1945 májusában esett katonai fogságba. Az amerikaiak mint háborús bűnöst kiadták Magyarországnak. 1945. október 25-től volt letartóztatásban, 1946. március 22-én a Népbíróság halálra ítélte. A kegyelmi kérvény beadása után 1946. augusztus 19-én életfogytiglani kényszermunkára ítélik. A váci fegyházban halt meg rabtársai szerint 1952. január 21-én, a hivatalos értesítés szerint május 21-én. SZAKÁLY Sándor: A magyar királyi Honvéd Vezérkar főnökei 1919. augusztus 12. – 1945. május 9. In: SZAKÁLY i. m. 142–143., 196. (Véje, Herodek Sándor halálozási dátumként január 14-ét közölte. Lásd a 2. jegyzetet is.)

¹³ MARKÓ Árpád visszaemlékezései. Belenézek elmúlt életem kaleidoszkópjába. MTA Könyvtára, Kézirattár, jelzet: Ms. 4501/187. További kéziratok Markó András tulajdonában, köztük jelen forrás: XXXVII. Nagylaki Rátz Jenő vezérezredes. A kéziraton nincs dátum, 1962–1964 között keletkezett.

A rövidítéseket kurziválva oldom föl. Saját, értelemponosító betoldásaimat szögletes zárójel közé írtam. Következzen Markó Árpád visszaemlékezése!

NAGYLAKI RÁTZ JENŐ VEZÉREZREDES

Rátz Jenő a régi ma[gyar] kir[ályi] Honvédség és az első háború után a Nemzeti Hadsereg egyik legkiválóbb egyénisége és mind a katonaság, mind a társadalom körében általánosan tisztelt személyisége volt. Személyesen igen jól ismertem. Sőt, merem mondani, hogy az első világháború befejezése utáni évek óta vele és kedves családjával meleg, őszinte barátság kötött össze.

Kassán ismerkedtem meg vele az első világháború előtti években, amikor a kassai 34. közös gyalogezredhez kerültem 1906-ban, s ő mint a bécsi Kriegsschulét, azaz vezérkari iskolát kitűnően végzett honvédtiszt, a kassai III. honvédkerületi parancsnokság vezérkari osztályán mint a vezérkarhoz beosztott főhadnagy, később a vezérkari testületbe átvett százados teljesített szolgálatot.¹⁴ A háború előtti években csak futólag ismertük¹⁵ egymást, ha társaságban találkoztunk. De már akkor tudtam róla, hogy a honvédségnek egyik legkiválóbb vezérkari tisztje, s a jövőben nagyra hivatott beosztásokban lesz része. A világháború alatt nősült meg, feleségét jól ismertem. Naményi Elza végtelenül kedves, csinos, rokonszenves fiatal leány volt akkor, s én is több ezredtársammal abba az ú[gy]n[evezett] zsúrtársaságba tartoztunk, [amelybe ő is]. Így a háború szomorú befejezése után szinte naponta találkoztunk, annál inkább, mert amikor 1912-ben megnősültem, Ilus¹⁶ feleségemet rögtön bemutatam a zsúrtársaságom családjainak, s Ilusom és Elza közt hamar mély, őszinte, szerető barátság fejlődött, mely jártában-hosszában kiállotta a próbát, s Ilusom haláláig (1946) zavartalanul megmaradt, és a sok viszontagság éveiben mindig szorosabbá vált. Kassán, és amikor ők is, mi is a háború után Budapestre kerültünk, még jobban elmélyült. Közel laktunk egymáshoz. Rátzék az Alagút budai kijáratánál lévő szép, tornyos, emeletes házukban, mi pedig alig pár percre attól, a Krisztina tér utolsó házában, a Szent János tér sarkán laktunk.¹⁷ Így tehát szinte naponként találkoztunk.

¹⁴ Rátz Jenő a Hadiiskola befejezése után, 1912-ben lett főhadnagy, 1914. augusztus 1-jétől volt vezérkari százados. SZAKÁLY i. m. 141.

¹⁵ Értsd: üdvözlöttük.

¹⁶ Tudniillik a 11. jegyzetben említett Sárkány Ilonát.

¹⁷ Rátzék a Váralja utca 1. sz., Markóék az Krisztina körút 167. sz. alatt laktak. Mindkét ház megsemmisült Budapest bombázásakor.

Rátz Jenő magas, karcsú, izmos megjelenésű férfi¹⁸ volt, arcvonásai nem voltak szépek, komor férfiasság, katonás magatartás jellemezte. De kék szemeiből igen magas¹⁹ intelligencia és főleg jószág sugárzott. Zárkózott, komoly férfi volt, de igen hűséges barát, nagy általános műveltségű férfi, nemcsak a hadtudomány minden ágazatában otthonos tudós, de sokat olvasó, a külföldi irodalmat figyelő ember; nemcsak szakmájában, de minden vonatkozásban az átlagon messze felülemelkedő műveltséggel bírt. Ezt katonai előljárói is fölismerték, s így az első világháború után, amelyben mint vezérkari százados, később törzstiszt vett részt,²⁰ magas katonai állásokban teljesített szolgálatot. Berkó István ezredessel ő tette meg az első lépéseket egy magyar hadtörténeti levéltár megalapításához, még a világháború utolsó éveiben. Azután a vezérkarban osztályvezető, majd főcsoportfőnök, a Hadiakadémia – azaz vezérkari legfelsőbb iskola – parancsnoka, később a Honvéd Vezérkar főnöke, sőt egy ideig honvédelmi miniszter is volt.²¹ Frázisokat nem kedvelő, szigorúan tárgyilagos és szakszerű megnyilatkozásai, beszélgetései, rendelkezései mindig szabatosak, pontosak voltak. A Hadiiskola több hallgatójától hallottam, hogy Rátz hadászati, azaz stratégiai és ezzel kapcsolatban hadtörténelmi előadásai,²² megbeszélései rendkívül értékesek voltak, s a honvédség körében általánosan úgy beszéltek róla, mint kiváló stratégiai tehetségű jövőző hadvezérről.

Magánélete mintaszerűen bensőséges, szeretetteljes volt. Felesége és két rendkívül tehetséges gyermeke²³ körében mutatkozott meg meleg szíve és hűséges, gondoskodó szeretete.

¹⁸ A szövegben javítva erre: ember.

¹⁹ A szövegben javítva erről: erős.

²⁰ A háború végén az 58. gyaloghadosztály vezérkari főnökének helyettese, majd a Honvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálatot. SZAKÁLY i. m. 141.

²¹ Lásd a 3. és 14. jegyzetet. Továbbá 1919 augusztusától a miskolci katonai körlet vezérkari tisztje volt. Ebből a beosztásból került a Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyamra (Hadiakadémia), hadtörténelem tanárnak. Ott parancsnoki beosztását 1931. október 10. és 1935. január 16. között töltötte be. SZAKÁLY Sándor: A magyar királyi honvéd Hadiakadémia parancsnokai 1919–1944. In: SZAKÁLY i. m. 215.

²² Valószínűleg tévesztés, és a Hadiakadémiáról van szó. Hadiakadémiai történelem tanári működésének megkezdése után röviddel a harcászati csoport vezetője lett egyben. SZAKÁLY i. m. 141.

²³ Leánya: nagylaki Rátz Erzsébet (*1917. január 6., Kassa; †2007. augusztus 26., Tihany) régész, művészettörténész, újságíró. Az, hogy állítólag antiszemita megnyilatkozásai voltak, az utóbbi évek politikai publicisztikáiban láncszerűen átvett megállapításként szerepel. A súlyos rágalom kiterjedt irodalmát e helyen nincs mód idézni. Rátz Erzsébet pályafutásának, 1946-os népbíróvási perének korrekt, forrásokkal alátámasztott, és azok kritikával kezelt tudományos feltárása még várat magára. Ehhez kiindulópontot adhat többek között népbíróvási perének iratanyaga: Budapest Főváros Levéltára, XXV.2.b. Büntető iratok (1945–1949). 4160. sz. Rátz Erzsébet (1948), valamint VARGA László: *Kérem a vádlott felmentését!* New York, Püski kiadó, 1981. című munkája. Lásd az 59. jegyzetet is. Fia: vitéz nagylaki Rátz Tibor (*1920. március 22., Budapest; †1945. február [?]) rohamtüzér főhadnagy, ütegparancsnokként részt vett Budapest védelmében 1944–45-ben. További sorsáról lásd a 61. jegyzetet.

Egy hibája volt, az, hogy belemelegedett a politikába. A régi honvéd tisztikarban sajnos a politizálás nagyon lábra kapott. Mikor az első világháború szomorú befejezése után Kun Béla rövid ideig tartó kommunista uralma Magyarországot megfertőzte,²⁴ az alakuló kommunista Vörös Hadsereg vezető egyénisége[i] túlnyomó részben honvéd, magas rangú és egyéb tagjai voltak a Honvédelmi Minisztériumban. Tombor, Kerekes, Mayer, Csejkovits²⁵ és több más, de rögtön a mozgalomhoz csatlakozott [tisztok voltak ezek],²⁶ s a Vörös Hadsereg csapatainál alig találkoztunk közös hadseregbeli magyar tisztekkel. Így például a Kassára bevonuló 6. vörös hadosztály parancsnoka egy Rab Ákos nevű honvéd alezredes volt,²⁷ s vezérkari főnöke Bengyel Sándor vezérkari százados.²⁸ Róla

²⁴ Kun (szül. Kohn) Béla (1886–1938) újságíró, politikus, a Magyarországi Tanácsköztársaság kül- és hadügyi népbiztosa. A tanáshatalom 1919. március 31-től 133 napig állt fenn.

²⁵ Tombor Jenő (*1880. március 3., Nyitra; †1946) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata ezredes (1930). 1918 őszén a Hadügyminisztérium hadműveleti osztályának élére nevezték ki, majd 1919 elején csoportfőnöknek. A tanácskormány alatt a helyén maradt, és előbb a hadügyi népbiztosság vezérkari főnöke, utóbb szervezési főcsoportfőnök lett. A tanácskormány bukását követően felségárulás címén a bünvádi eljárást, majd a jogerős felmentő ítéletet követően (1921. március) becsületügyi eljárást kezdeményeztek ellene. Ez utóbbi végén intést kapott, majd nyugdíjazták. Az ezredesi előléptetést végül a kormányzó tízéves jubileuma alkalmából kapta meg. Bővebben ld. DOMBRÁDY Lóránd forrásközleményének bevezetőjét: TOMBOR Jenő: Újabb Trianon felé haladunk-e? Emlékeztető (1941). *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. 2000/4. 893. További adatok: HL AKVI 1890/2554.; HM 1941. 4. oszt. ált. név szerint; HM 1920. 13. oszt. ált. en. 460056.; HM 1921. 13. oszt. ált. en. 83713.; HM 1922. 13. oszt. eln. 27326.; HM 1930. 13. oszt. eln. 3953.; HM Felülvizsgálói iratok név szerint; Kit. Jav. Tiszti 433., 21519., 22707., 30378.; Tgy. 3186. Kerekes József, abajújszántói (*1881. Nyíregyháza; †?) alezredes, vezérkari főnök, aki a III. hadtest I. hadosztályának parancsnokaként 1919. május 21-én visszafoglalta a csehektől Miskolcot. 1919-es memoárjai: ELTE Egyetemi Levéltár, 424. sz. Kerekes József iratai. Feljegyzések, 1919. További források: HL AKVI 22703.HM 1942. 4. oszt. ált. név szerint; HM 1920. 13. oszt. ált. 131026.; HM 1928. 13. oszt. eln. 480.; Kit. Jav. Tiszti 2865., 9548., 23262., 41324.; Personalia VII. 259. (279. doboz); Tgy. 2322., 2590. Mayer és Csejkovits: ugyanazon személy, elgépelés. Mayer-Csejkovits (1910. június 19-ig Csejkovits, 1931. november 25-től Csetey) Károly (1883–1961) hivatásos katonatiszt, legmagasabb rendfokozata címzetes tábornok (1939). A Magyarországi Tanácsköztársaság alatti szolgálata miatt 1921. november 1-jétől átmeneti viszonyba helyezték, 1924. november 1-jével nyugállományba került. 1930. május 25-én ténylegesítették. További adatokkal ld. SZAKÁLY Sándor: szemelvények a magyar tudományos katonai szaksajtóból. *Honvédségi Szemle*, 65. (2011. szeptember) 52. és HL Kit. Jav. Tiszti 3350., 15169., 21150., 26973., 29505.; Tgy. 67., 89., 168., 196., 219., 2085.

²⁶ Eredetileg így: csatlakozott a mozgalomhoz.

²⁷ Közelebbit nem tudok róla.

²⁸ Bengyel (később Györffy-Bengyel) Sándor (1886–1942) 1899–1902-ben soproni katonai főreáliskolát, 1902–1905-ben Ludovika Akadémiát végzett. A ranglétra szerint hadnagy (1905), főhadnagy (1910), százados (1915). 1917-től a Honvédelmi Minisztériumban szolgált. A Magyarországi Tanácsköztársaság idején a 23., majd a 6. hadosztály, a Szolnokot visszafoglaló III. hadtest vezérkari főnöke volt. 1919. szeptember 1-jétől vezérkari őrnagy, 1921-től alezredes. A Honvéd Főparancsnokságon a Honvéd Vezérkarnál és a Hadiakadémián teljesített szolgálat után mint ezredes, majd vezérőrnagy, honvédelmi minisztériumi osztályvezető, a honvédelmi miniszter helyettese,

még alább lesz szó.²⁹ És ugyancsak a honvédség soraiból került ki azután a Magyar Honvédség³⁰ leggyászosabb alakja, Szálasi Ferenc őrnagy.³¹

Rátz Jenő nagyon bölcsen mindezekről a mozgalmaktól távol tartotta magát, és nem vállalt semmi vezető állást sem a Károlyi Mihály-féle rövid életű köztársaság³² hadseregében, sem Kun Béla Vörös Hadseregében. Szálasi jól ismerte,³³ tudom, hogy érdekelte őt ennek az embernek a gondolkodása. Többször tárgyalt is vele, s ez volt az oka annak, hogy később, amikor Szálasi uralomra került, sokan – eddigi jóbarátai közül is – azt hitték róla, hogy behódolt a Hitler utánzó nyilas mozgalomnak. Ettől kezdve mi, bizalmas barátai fájdalommal állapíthattuk meg, amit Schiller Wallensteins Lager drámájában³⁴ mond erről a hadvezérről: „Von der Parteien Gunst und Hass Verwirkt,³⁵ Schwankt sein Charakterbild in der Geschichte”. Sokan kérdezték tőlünk, tudva azt, hogy milyen baráti meleg viszonyban élünk Rátzékkal, hogy igaz-é, hogy Jenő egészen behódolt a nyilasoknak, s Erzsébet leánya egy Hitler támogató folyóiratnak küldött cikkeket és elismert nemzetiszocialista irányban tevékenykedik itthon.³⁶ Persze mindenkinek igyekeztünk megmagyarázni, hogy ez nem igaz. A Rátz család, de nyugodtan mondhatom, a magyar társadalom nagy része és a honvédség tisztikarának zöme a német nemzetiszocialista mozgalom kezdetén rokonszenvvel kísérte annak tevékenységét, és teljes elismeréssel örült és dicsérte a német hadsereget, amikor az oroszok elleni háború kitörésekor a német haderő a nagy Lengyelországot pár hét alatt elintézte³⁷ és eljutott az orosz határig.

államtitkár (1941. február 11. – szeptember 15.), mint rangidős gyalogsági tábornok felsőházi tag (1941) lett. Vezérezredes (1941. augusztus 1-jétől), közellátásügyi tárcanélküli miniszter (1941. szeptember 16. – 1942. június 14.), felhatalmazással az úgynevezett közellátási beszerző osztagok felállítására. Ld. KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi Lexikon 1000–1990*. Interneten: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC04834/05641.htm> (Letöltve: 2015. április 9.)

²⁹ Valószínűleg a kézirat azóta elveszett részében.

³⁰ Javítva erről: Magyarország.

³¹ Szálasi Ferenc (1897–1946) katonatiszt, politikus, több szélsőjobboldali párt megalapítója, Magyarország úgynevezett nemzetvezetője (1944. november vége – 1945. március 7.), a Népbíróság háborús bűnösként halálra ítélte. – 1925 decemberében századosi rangban került a Honvéd Vezérkarba, vezérkari őrnagy rangját 1933. május 1-jétől viselte. Összefoglalóan: SÍPOS Péter: Nemzetvesztő nemzetvezető. *História*, 2004/9. Interneten: <http://www.historia.hu/archivum/2004/0409sipos.htm> (Letöltve: 2015. április 13.)

³² Károlyi Mihály, nagykárolyi gróf (1875–1955) politikus, köztársasági elnökségének időszaka: 1919. január 11. – március 21.

³³ Mindketten vezérkari tisztek voltak.

³⁴ Wallenstein tábora (ném.). – Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759–1805) német költő, drámaíró filozófus Wallenstein című drámai trilógiája (1799) prológusának részlete. Áprily Lajos (1887–1967) fordításában: „A történelemben pártgyűlölet / S pártkedvezés kuszálja jellemét”.

³⁵ Helyesen: verwirrt.

³⁶ Ld. a 22. jegyzetet.

³⁷ Lengyelország német katonai megszállása 1939. szeptember 1. és október 6. között zajlott.

Itthon az Imréd-kormány³⁸ németbarát politikáját kezdetben mindenki örömmel üdvözölte. Nevetnem kell, amikor a második háború után következő orosz megszállás alatt és ma is³⁹ sokan nem akarnak visszaemlékezni arra, hogy ők is kívánták a németek teljes győzelmét.

Rátz Jenő a második háborút megelőző időben már katonai beosztásán kívül magas politikai állásokat is betöltött.⁴⁰ Ilyen magas rangú beosztásokat betöltve érthető, hogy amikor a szomorúan végződő második világháború után az orosz kommunista államforma győzedelmesen behatolt egész Európa közepéig, a Magyarországból nyugatra kivándorolt magas rangú tiszteket, állami tisztviselőket, minisztereket az amerikaiak a magyar kormány kívánságára letartóztatták és hazatoloncolták.⁴¹ Itt, a magyar határon már a kommunista rendőrség vette át őket, internálta, s megindította ellenük a népbírói eljárást hazaárulás és a kommunista államforma elleni küzdelem miatt.⁴² Ezek között volt természetesen Rátz Jenő is, akit [...] hoztak haza.⁴⁴

Mi akkor Pesten, Sándor fiunk apósának, Székely Bandiéknek a lakásában laktunk, mivel Krisztina körüti lakásunkat 22 bomba telitalálat összerombolta, s Dénesháza-pusztán lévő kedves kúriánkat a csöcselék teljesen kifosztotta, s oda két proli család betelepedett.⁴⁵ 1955 novemberének egyik napján⁴⁶ Ilussal a Teréz körúton

³⁸ Imrédy Béla (1891–1946) gazdasági szakember, politikus, pénzügyminiszter. 1938. május 14. és 1939. február 16. között volt Magyarország miniszterelnöke. Rátz Jenő az Imrédy-kormány honvédelmi minisztere volt.

³⁹ A visszaemlékezés az 1960-as évek elején keletkezett. (Ld. a 13. jegyzetet.)

⁴⁰ Rátz Jenő a honvédelmi tárca éléről való távoztása után szolgálaton kívüli viszonyba került, tényleges állományú katona ugyanis politikai tisztséget nem tölthetett be. A Sztójay-kormányban (1944. március 22. és augusztus 30. között) tárca nélküli miniszter, miniszterelnök-helyettes. 1944. november 8-tól a Parlament felsőházának elnöke. Vö. SZAKÁLY i. m. 142–143. és Uő: A Legfelsőbb Hadúr. A tisztek politizálási hajlamának megfékezéséről. In: Uő: *Történelem és Publicisztika*. Budapest, Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló – Veritas, 2015. 107–116.

⁴¹ Az eredetiben: letartóztatta és hazatoloncolta.

⁴² Pontatlan megfogalmazás, nem miatta, hanem annak vélt vádjával.

⁴³ Kihagyott hely és/vagy dátum. 1945. október 25-én szállították haza.

⁴⁴ Ld. a 11–12. jegyzetet is. Rátz Jenő 1945. október 25-től volt előzetes letartóztatásban. Közben az újjászerveződő honvédség 1945. június 19-iki hatállyal lefokozta, és kicsapták. A budapesti Népbírórság 1946. március 22-én ítélte golyó általi halálra.

⁴⁵ Markó Sándor (1917–2002) Markó Árpád nevelt fia volt, fiatalon meghalt bátyja, Markó János (1881–1927) rozsnyói közjegyző gyermeke. Markó Sándor felesége, Székely Magdolna (1916–1994) édesapja volt Markó Árpád apóstársa: Székely András. Pesti Lövölde téri lakásukba Markóékat 1945. október 18-án fogadták be, mikor hazaérkeztek az altaussee-i menekülttáborból. MARKÓ i. m. II. 353. A Rábapatonna melletti dénesházai kúriában ekkor uralkodó állapotokról: uo. 346.

⁴⁶ Sárkány Ilona még 1946-ban meghalt, a dátum elírás, 1945 egyik novemberi napjáról van szó. Az említett film az 1945. októberi egyik krónika darabja volt *Az Amerikai Egyesült Államokból megérkezett a háborús bűnösök második szállítmánya* címmel vetítették. Interneten megtekinthető: <http://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=6037> (Látogatva: 2015. április 13.)

olvastuk a Híradó mozi⁴⁷ plakátját, hogy aznap, egész nap folytatólagosan lepergetett műsorban bemutatják a nyugatról hazatoloncolt, ú[gy]n[vezett] „háborús bűnösök egyik csoportját”. Bementünk, s mikor a filmen kezdtek lepergetni a hazatoloncolt transzport képeit, mélyen megrendülve láttuk egy tanarwaggen [sic!]⁴⁸ padlóján a törökös [sic!] ülésben ülő Rátz Jenőt, aki közönyös arccal nézett maga elé. A további megalázott barátainkra – mert hiszen a miniszterek közt volt p[é]ldául Hóman Bálint⁴⁹ s mások is – már nem voltunk kíváncsiak, hanem kisiettünk a moziból, annál inkább, mert letelepedett mellénk két orosz katona, olyan leírhatatlan bűdösséget hozva magukkal, hogy kibírni alig lehetett.

[...] a Népbíróság [...] Jenőt⁵⁰ eredetileg sok más sorstársával együtt halálra ítélte, de ő volt ezek közül az egyedüli, akinek halálbüntetését az ország akkor köztársasági elnöke, Tildy Zoltán, volt református pap,⁵¹ a halálos ítéletét⁵² életfogytig való fegyházra enyhítette.⁵³ Így került Rátz Jenő Vácra, és ott raboskodott [...]ig.⁵⁴ Eleinte felesége néha kapott engedélyt, hogy meglátogassa, így hát néha találkozhattak. De egyszer minden indoklás nélkül megvonták Elzától a látogatási engedélyt, s hiába igyekezett ennek okát megtudni, nem tudott semmit sem megállapítani. Végre [...]⁵⁵ kapott egy rövid értesítést Vácra, hogy férje a rabkórházban meghalt. Azonnal oda-

⁴⁷ A Híradó mozi Budapesten az Erzsébet körút és a Dohány utca sarkán, szemben a New York kávéházzal, egy lakóház földszintjén volt. 1939-ben nyílt meg. Az első, híradókat adó filmszínház, a heti Filmhíradók, a havi Világhíradók, az ötvenes években pedig a Sporthíradók, rövid-, dokumentum-, rajz- és bábfilmek folyamatos vetítését végezte. Bármikor be lehetett ülni, és végignézni a kínálatot.

⁴⁸ Talán Daimler-Wagen, a gépiró valószínűleg félrehallotta. Valamilyen nagyobb méretű szállítójárműről, teherautóról van szó. A filmhíradó és a családi emlékek szerint repülőgépen szállították Magyarországra.

⁴⁹ Hóman Bálint (1885–1951) történész, egyetemi tanár, akadémikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter (1932–38, 1939–42). 1945-ben Ausztriába menekült, ahol az amerikaiak letartóztatták és átadták a magyar hatóságoknak. A népbíróság 1946-ban háborús bűnösként életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte, a váci fegyházban halt meg. Fogságba kerülése előtt Markókék közvetlen szomszédságában éltek Ausztriában. Ennek körülményire részletesen emlékezik: MARKÓ i. m. II. 186., 204–205., 207–208., 220., 245., 247–248., 252–253., 255., 257., 270., 288. Hóman Bálintot a Salzburg melletti Golling an der Salzachban levő ausztriai politikai foglyokat őrző táborba vitték 1945. szeptember elején. Uo. 302–303.

⁵⁰ Kihagyott részek a kéziratban.

⁵¹ Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, 1917-től politizált. A Független Kisgazdapárt megszervezője (1929), 1945. november 15. és 1946. február 1. között miniszterelnök. 1946. február 1. – 1948. július 31. (augusztus 4.) között köztársasági elnök.

⁵² Tartalmi ismétlés a szövegben.

⁵³ Rátz Jenő ítéletét Tildy 1946. augusztus 19-én kelt rendeletében változtatta kegyelemből életfogytiglani kényszermunkára. Ld. SZAKÁLY i. m. 142–143.

⁵⁴ A dátumot kihagyta. Halálának időpontjáról ld. a 12. jegyzetet.

⁵⁵ Kihagyott rész a kéziratban.

utazott, s a rabkórházban megtudta, hogy szegény Jenő valóban meghalt, ha jól emlékszem, végbélrákban, de nem akkor, amikor ezt az értesítést elküldték, hanem – az akkori kíméletlen és gyűlölködő komizással – a haláláról csak egy évvel annak megtörténte után küldték el az értesítést. Elza azonnal Vácra utazott, a rabkórházban tudta meg ezt, kiment a rabtemetőbe, de annak nem volt temető-formája, hanem [mint] egy bekeretezett darab föld úgy festett, részben begyepesedett [...]gar,⁵⁶ semmi sírhalmok [sic!] nem látszottak rajta. A temetőőrnél érdeklődve, hol találhatja meg férje sírját, megtudta, hogy azt senki sem tudja megmutatni, mert a rabok temetése úgy történik, hogy minden nap délben kiüzennek neki a fegyházból, hogy estig hány sírt ásson ki. Esti sötétségben teherautókon egy fegyőr kihozta az egyszerű deszkaládákban elhelyezett halottakat, megvárta, amíg a temetőőr azokat elásta és a sírhalmok helyét elplanírozta⁵⁷ úgy, hogy egy-egy eltemetett ember sírját – pláne, ha azóta egy év múlt el – lehetetlen megtalálni; az eltemetett emberek nevét nem is közlik a temetőőrrel.

Szegény mélyen lesújtott özvegy most már csak úgy segíthetett magán, hogy Budán egy templomban csendes gyászmisét mondatott és Jenő emlékét [...]⁵⁸

Erzsébet leányukat [...] tartóztatták le, és a népbíróság [...]én [...] évi fegyházra ítélte. Ezt a márianosztrai fegyházban kellett letöltenie. Emelkedett lélekkel, meghatározható lelki erővel viselte szenvedéseit, a fegyház szabályait türelemmel elviselte, úgy-hogy büntetéséből [...] évet elengedtek, s [...]én hazakerült.⁵⁹

De mindez még nem volt elég, hogy szegély Elza keserű életében valami vigaszt nyerjen. Tibor fiuk, aki Erzsébet nővéréhez hasonlóan szüleinek magas intelligenciáját, jóságát, lelki nagyságát, vallásosságát örökölte, s Ludovikát végzett kitűnő tűzértiszt lett, amellet művész, rajzoló képességgel bírt, legutoljára a Budapestet védő és onnan a körülfűrés alatt egy kitorést megpróbáló csapatnál szolgált. Utolsó pozitív⁶⁰ hír róla az volt, hogy Budán, egy utcai harcban súlyosan megsebesült, egyesek szerint egy budai kórházba vitték, mások szerint orosz fogságba esett.⁶¹ Budai kórhá-

⁵⁶ Betűkihagyás, valószínűleg: ugar.

⁵⁷ Elegyengette.

⁵⁸ Befejezetlen mondat, kihagyott rész.

⁵⁹ Kihagyott részek, dátumok. Rátz Erzsébetet 1945-ben az amerikaiak repülővel szállították Budapestre, az Andrássy útra, majd a Markó utcába hurcolták. A Népbíróság első fokon 7, másodfokon 5 évi börtönre ítélte. Az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1993-ban büntény hiányában megsemmisítette. 1948 nyarán vitték Márianosztrára, büntetése 1950 nyarán telt le, de nem engedték szabadon, Kistarcsára internálták, ahol 33 hónapot töltött. 1953 szeptemberében szabadult, egyik első útja Markó Árpádhoz vezetett, aki ideiglenes állást szerzett számára a budai Vár ásatásainál. Alkalmi munkák (takarítás, háztartási alkalmazott) után 1957-ben vették föl a balatoni Limnológiai Intézetbe. Ld. a 23. és a 66. jegyzetet is.

⁶⁰ Értsd: valós.

⁶¹ Budapest ostroma alatt a kitorést reménytelennek ítélve társaival megadta magát, orosz fogságba került. Gödöllő felé terelték fogolytársaival, szökést kísérelt meg. Meglőtték az egyik lábát, erősen kivérzett állapotban egy árokparton hagyták. Egy helybéli földműves szekéren Pestre szállította.

zakban Elza nem találta nyomát. Orosz fogságból hazajöttek ugyan néha hoztak, de nehezen hihető híreket egy állítólagos Rátz tüzérfőhadnagyról. Amikor jó barátom, Szekfű Gyula professzort⁶² a kormány Oroszországba küldte mint nagykövetet, a külügyminisztérium postája⁶³ útján egy levelet írtam neki, kérve két adat felkutatását állítólagos⁶⁴ magyar hadifoglyokról. Az egyik Rátz Tibor, a másik Ilusomnak egy unokaöccse, Lippay István repülőtiszt volt. Szekfű készségesen utánajárt, s azt válaszolta, hogy Tibornak nincs nyoma a magyar hadifoglyok nyilvántartásában, róla tehát nem tud semmit közölni. [...] ⁶⁵

Ez volt tehát ennek a derék, tiszteletreméltó Rátz családnak a tragikus sorsa. Elza mindezt óriási, mindnyájunktól őszinte tisztelettel kísért lelkierővel elviselte. Amire őt mélységes vallásossága alkalmassá tette. Nem panaszkodott, rokonai, jó barátai állandóan körülötte voltak, s amikor Erzsébet végre Márianosztráról hazakerült, legalább ketten együtt voltak. Egy ideig Budán éltek Jenő testvéreivel közös lakásban,⁶⁶ amíg végre sikerült Erzsébetnek, aki egyetemet végzett archeológus és műtörténész volt, a Klebelsberg volt minisztertől alapított biológiai állomáson Tihanyban,⁶⁷ a könyvtárban állást kapni. Elza is odaköltözött, ott élnek ma is, s tartom velük a régi baráti összeköttetést.⁶⁸

A Bakáts téri kórházban amputálták a lábát, de vérmérgezésben meghalt. Egyik, őt továbbélő bajtársa, Tiszai Béla nevén került a kórházba, és temették el. Ld. a 23. jegyzetet is.

⁶² Szekfű Gyula (1883–1955) történész, akadémikus, egyetemi tanár. Szekfű Magyarország második világháború utáni első követe volt Moszkvában 1946. március 27-től, illetve nagykövete 1948. május 25. és szeptember 18. között. Lásd: *Szekfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései, 1946–1948*. Összeállította LÁZÁR György. Magyar Országos Levéltár – Palatia, Budapest, 1998.

⁶³ Az eredetiben: postja.

⁶⁴ Az eredetiben: állítólag.

⁶⁵ A szövegben ez, a Rátz családra nem vonatkozó mondat következik, ezért csak jegyzetben közlöm: Lippay Pistát megtalálta egy szibériai fogolytábor kórházában, illetve megtudta azt, hogy ott gennyes középfülgyulladásban meghalt, mivel közel-távol nem volt sebészorvos, aki megoperálhatta volna, és így a gennyedés az agyára ment át.

⁶⁶ Naményi Elza 1946. februárban tért haza Ausztriából, Feszty Masa (1895–1979) festőnőnél lakott. 1951-ben internálták a Hortobágyra, ahonnan 1953-ban jöhetett el. Mivel Budapesten nem lakhatott, Dunaharasztiába költözött. Erzsébet leányával 1957-ben költözött Tihanyba. – A rokon Rátz Kornél (1873–1953), a Nemzeti Bank egyik tisztviselője, mert a másik fivér, Oszkár (†1946) enyingi közjegyző ekkor már nem élt.

⁶⁷ A napjainkban is működő kutatóintézet a Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai Kutatóközpontja a Balatoni Limnológiai Intézet. Az akkori nevén Magyar Biológiai Kutatóintézet 1927. szeptember 5-én nyílt meg. Irodalma: HERODEK Sándor – ELEKES Károly: *Magyar Tudományos Akadémia Balatoni Limnológiai Kutatóintézet története*. http://www.blki.hu/BLKI/history-foundation_hun.htm (Látogatva: 2015. április 13.)

⁶⁸ Itt a kézirat még folytatódik további két bekezdésnyi szöveggel a 6. lapon, melyek bevezető sorai három, Rátz Jenőről szóló történetnek, melynek lapjai elvesztek.

